

מנדלי מוכר ספרים ומיגואל סרוונטס.

(הקבלות).

I.

השם „דון־קישוט“ חדל זה כבר להיות שם איש פרטי. במשך מאות השנים, שהאנשים משתמשים בו בספרות ובחיים, הוא נעשה כבר לשם כללי ונהפך למושג שלם ולסמל חי. הוא לא התרוקן מתכנו אף לרגע, אלא היה הולך ומשנה אותו בהוציאו את הישן מפני החדש כמעין המתגבר. מתי נולד דון־קישוט? — שאלה חמורה! שמו נודע בעולם ראשונה בשנת 1605, היא השנה שבה הוציא הגאון ההישפני את ספרו הנפלא, אבל הוא עצמו בתור טפוס אנושי היה חי ופועל גם לפני סרוונטס וגם אצל כל העמים האחרים. ואם לא היה ידוע לאנושיות כמות שהוא בשלמותו הנפשית, הנה הרגשה סתמית של מציאותו ודאי היתה אצל האנשים, אך הרגשה זו לא הביאה עד סרוונטס לידי הכרה ברורה של הטפוסיות והעולמיות שבמושג זה. בא סרוונטס וברא אותו מחדש וקרא לו שם. מני אז מתחילים חיי העצמיים והנצחיים של דון־קישוט.

רבוא רבבות שמות ומושגים נשאים בכל שעה ובכל רגע בהלל העולם, נפלטים ע"י האחד ונקלטים ע"י השני ונעשים באופן כזה קנין־הרבים, אף־על־פי שלפעמים קרובות עד מאד לא כל אדם יורד לעמקם ותופס אותם כראוי ולא כל אדם פולטם כמו שהוא קולטם. בכל אלה המושגים העוברים מפה לפה וממוח למוח חלים הרבה שנויים ובכל זאת משתמשים בהם כמו במטבע העוברת לסוחר. אך מעטים המה המעלים על לבם את זכרונם של האיש, שחקק ראשונה את צורת המטבע, קבע את ערכה וברא על ידה חדשה בארץ. וגם אנו בחפזנו קוראים אנו לכל הדברים והחזיונות הנפגשים על דרכנו בחיים בשמותיהם הישנים הקבועים ועומדים אבל אין אנו חושבים כלל על הרגש הנשגב של מתן־השם וקריאתו הראשונה על־ידי האדם. וחבל. חשיבות מיוחדת יש לה לקריאת השם לדבר, כי על־ידה נעשה האדם שותף ליצירה ובורא מחדש את כל העצמים בנתנו להם קביעות, צורה ומקום בעולם הממשי ובעולם המחשבה והרגש. גם על רבון־כל־העולמים יסופר, כי הביא אל האדם את שאר יצוריו „לראות מה יקרא לו“. במעשה זה התגלתה קביעת היחס בין האדם והיקום. ובאמת, אנו מכירים את העולם ואת כל הנעשה

בו ע"י זה שאנו מגדירים אותו וקוראים לכל עצם ולכל חזיון בשמו הנכון, כדי שיחיה ויפעל גם בקרבנו ובפנימיותנו כמו שהוא חי ופועל מחוצה לנו. זוהי יצירה חדשה, והיא הולכת ויוצאת אל הפועל בלי שנרגיש בה בכל שעה ובכל רגע על-פני תבל. בספרות ובאמנות, וגם במדע, היא מגיעה לידי ההרמוניה העליונה ומחדשת בכל יום מעשי-בראשית.

יצירת-בראשית כעין זו היא בריאתו של הטפוס האנושי, דון-קישוט* ע"י סרוונטס, בהופעתו עצמו יש כבר סוד הפלא וקסם מיוחד נסוך על ראשיתו.

בהישפניה הרחוקה בתקופה רבת-עלילות, שבערות איומה מצד אחד ושאיפה לגדולות מצד שני היו מעורבות זו בזו ורחפו באויר, היה היה חיל זקן שהשתתף במלחמות רבות, שטעם גם טעם שבי וידו אבדו לו בקרב. הרבה פרנסות שונות היו לו, אבל מזון ומחיה היה לו מעט עד מאד. בצעירותו הוציא הישפני זה ספרים אחדים ונחל קצת כבוד והשביע קצת את רעבוננו, אך יותר מעשרים שנה עברו כבר מני אז, ועתה היה לו בית-תפירה והתפרנס בדוחק וחי בודד ועוזב. כי מי השם לב לאיזה בעל-מום עני? בן חמשים ושבע היה האיש כאשר נשאו פתאום הרוח לנסות שוב את ידו האחת שנשארה לו, והוא הוציא ספר-התולים שקרא את שמו, מאורעותיו של האביר הפקח דון-קישוט הלמנשי*.

וראה זה פלא: לפתע פתאום נעשה החיל הגדם לאחד האנשים המהוללים ביותר בארצו ואהריכין יצאו לו מוניטין בכל העולם וכבודו מלאה את הארץ. האבירים ומפעלותיהם שעליהם חפץ סרוונטס לשפוך את לעגו עברו ובטלו זה כבר מן העולם, אבל פרסומו של סרוונטס ופעולתו אינה חדלה, אלא מקבלת בכל תקופה ותקופה צביון מיוחד. אין שום ספק, כי בספרות העולמית יש לנו עתה הרבה ספרי אמנות טהורה וסתם ספרי-חיים, המתארים את הסביבה האנושית ואת לב האדם באמונה ובאהבה והעולים בקויהם הבודדים על יצירתו של סרוונטס, אבל, כנראה, לא בקויהם הבודדים עלה הוא לגדולה. כל המעלות המשובחות, המצינות את היצירה הספרותית, באו אמנם אצלו בהיסח-הדעת וכעשיר מופלג פורן מטבעו כן פזר סרוונטס מגנזי-נפשו מלא-חפניו, אך גם זה אינו חדוש וכבר היה לעולמים וישנו גם עתה לרוב. ואם נבוא לחפש את סוד השפעתו בזה שאסף למקום אחד את כל הטוב והיפה שהיו בנפשו, את כל התלאות שעברו עליו בימי חייו הקשים ואת כל חיי הסביבה ועשה מכלם יצירה נפלאה, גם פה לא נמצא את כל הפתרון. ספרים שונים כתב סרוונטס ומהם טובים ויפים, אך ספרו זה האחד נעשה לאחד הספרים, הנקראים ביותר בין במולדתו ובין בכל הארצות, שיד התרבות האירופית מגיעה עדיהן. בין הספרים בעלי ערך חנוכי רב בשביל האנושיות תופס ספרו של סרוונטס את המקום הראשי. עליו נתחנכו מדעת ושלא-מדעת דורות רבים של קוראים סתם ועל חשבוננו נתעשרו הרבה טופרים. קו לקו, שרטוט לשרטוט היה מצטרף בנפש הקורא וצפים אחרי כן ועולים ממעמקי הלב בשנוי שם וצורה. ומשנה-ברכה היתה והוזה בירושתו הנפלאה של בעל-המום המסכן מהישפניה: עצם הרכוש מצד אחד ואמצעי הגדלתו מצד שני. דומה הדבר לאיש שהנהיג לבניו סודס נאה רב-הצמחים והשאר להם גם את כל מכשירי העבודה, כגון מזמרות, משאבות, מזרקות, מעדרים ועוד; וגם את סוד העבודה מסר להם. כי חוץ מטפוסו

הנפלא של דון־קישוט יש אצל סרוונטס אוצר גדול של אמצעי־יצירה. זה אופן תפישתו את החיים וזו מדת התואר שלו, זה התולד המיוחד וזו הרצאת הדברים ואריגתם – בכלם ברא סרוונטס תבניות־מופת, ואם מכל דמויותיו יש ללמוד הרבה, מדמותו המרכזית של דון־קישוט על־אחת־כמה־יזכמה. הוא הוא האיש, שכל דור ודור מגלה בו חדשות, ובספורי חייהם של רוב הסופרים אנו מוצאים כי הקריאה בספרו של סרוונטס השפיעה עליהם הרבה. ורבות הקוראים, שלבם בכלל הוא גן נעור, האם לא הם עטרו את סרוונטס בעטרת גאון והאם לא הם נאמנים לו בכל תקופה ותקופה בלי שום יחס לשוני טעמים ודרישותיהם?

כבר בשעתו של סרוונטס גדלה השפעת הספר כל־כך, עד שנמצא בן־אדם, שהחליט להשתמש בפרסומו של הספר ולהוציא ממנו חלק שני מזויף. זה היה המחקה הראשון של סרוונטס, וסרוונטס מתאונן עליו מרה בהקדמתו לחלק השני, שהוא עצמו הוציא אח"כ. כמובן, כאשר יצא לאור ספרו של סרוונטס כלו נשכח הזיפן, אבל בארצות אחרות ובספרויות אחרות היו מופיעים פעם נפעם מזייפנים ומחקים שונים, שהיו עוברים וחולפים מהר משעה שהיו מתחילים להתפשט תרגומים הנכונים והמדויקים של יצירת סרוונטס במלואה או בקצורה או בקצורי־קצוריה. המחקים היו מתמעטים וחולפים והמושפעים היו הולכים ומתרבים.

וזה היה סימן־ברכה לכל ספרות.

כי איזוהי ספרות מבורכה? הוה אומר: זו שיש לה מדרכים ומחנכים טובים בצורת ספרי־מופת ותבניות גאוניות של גדולי־הקדמונים האוצלים מרוחם על הדורות הבאים. זה המצוי אצל המעינות העתיקים יודע, כמה רעננות מחיה את הנפש במימיהם. מאושר הוא העץ השתולל על נחל־קדומים, וספרות שיש בה מסורת־אבות – אחת היא איפה ישבו ה"אבות", בעבר הנהר או בארץ־המולדת – ספרות כזו יש בה מקור־חיים שאינו פוסק.

ואף בין בני דור אחד חשובה היא השפעת־הגומלין. כי אינו דומה המושפע למחקה. המחקה הוא קודם־כל דבר עני ברוח ובמעש. שנית, אין לו אמונה אפילו בכחותיו המעטים והוא מתבטל מפני כל. והשלישית: הוא גונב מחברו וגונב גם את דעת הבריות. לא כן המושפע. משנה הוא ומחדש את תורת רבו, מוסיף עליה נופך משלו ומשלב בה את חיי רוחו העצמי ואת נסיונותיו החיוניים הפרטיים. לאמתו של דבר, אמלל הוא המחקה ומעורר חמלה, כי עקר הוא ומשולל הוא ענג־היצירה. אשרי המשפיע שיש לו רב, אבל גם למושפע טוב כשרכושו הנפשי מתרבה בצדק ולא במרמה. ההשפעה היא בעיקרה חזיון טבעי, המונח ביסודי החיים וההתפתחות של היקום. כל חזיונות הטבע משפיעים זה על זה והנם בעת ובעונה אחת גם מושפעים זה מזה, כי לגלגל הוא החוזר בעולם, וזה המושפע היום יוכל להעשות מחר למשפיע וכן להפך. כלנו הננו מושפעים אם מתרבות הדורות שקדמו לנו או מנושאי התרבות הסובבים אותנו. ויחד עם זה הננו גם משפיעים כל אחד עפ"י דרכו ובמקצועו. כי המושג של רכוש חוזר הנמצא בתורת הכלכלה, העובר מיד אל יד, הולך ומשתנה ונדל מעצמו ומתוספת זרה, מושג זה צודק גם במקצוע התרבות הרוחנית. מה שאיזה יחיד בורא היום יכול להעשות מחר קנין־הרבים וכל יחיד חדש מבין אלה הרבים הבאים קולט אל תוכו את החדש ומשנה

אותו ביודעים או בלא-יודעים. הודות להשפעת-גומלין זו הולכים החיים תקדמים, יש שהיצירה הראשונה השפעתה על בני דורה או על בני הדורות הבאים מתגלית רק בזה שהיא מעוררת את מחשבתם והרגשתם וגורמת ליצירות חדשות לגמרי, אבל יש שהיא מסתפגת בנפש האדם ומשתלבת ברוחו ונשארת ביצירתו בהסתר-פנים כמי הגשם המתוספח לברכת-המים. הברכה קשה להכיר בה אחרי הגשם אי-אלו הם מימיה העצמיים ואי-אלו הם טפות-הרם, אעפ"י שאין שום ספק, כי מי-העבים לא נעלמו בה: הם התפזרו במעמקי הברכה ונבלעו בה, והוסיפו לה חן-טהר ורעננות.

כך הוא הדבר בכל השפעה רוחנית אמיתית, וגם בהשפעתו של ספרו של סרוונטס. אצל הרבה סופרים שונים יש לגלות את השפעתו של היוצר הגאוני או של יצירתו הנפלאה. עקבות סרוונטס או עקבות דון-קישוט – את שניהם יש למצוא בספרות של כל עם. ומציאה זו באה לא מתוך חפז ונקור, אלא בהיסח-הדעת, כי זוהי גדולתו של סרוונטס, שגלה ביצירתו רק מה שיש בעולם ובכל זאת עשה חדשה בעולם הספרות. הטפוס האנושי של דון-קישוט ישנו אצל כל עם ועם, כי הלא אנושי הוא וכל-עולמי, וכעת ישנו כבר בצורה זו או אחרת גם בדברי הספרות המקוריים של כל העמים. כלום לא היה הסר הדבר, אלא שימצא גם בספרותנו, או משום שישנו בחיינו או משום שהוא בא אלינו ע"י השפעה מן החוץ או ע"י חקוי. כידוע, יש לנו נטיה גדולה גם לזה וגם לזה, אך אין שום ספק, כי בספרותנו החדשה שומעים אנו את הדי החיים המיוחדים שלנו, ומוצאו של דון-קישוט העברי ודמות-דיוקנו צריכים עיון.

2.

כשאנו קוראים את כתבי מנדלי-מוכר-ספרים ובאים עד למסעות בנימין השלישי, זכרון ספרו של סרוונטס עולה על לבנו מאליה וקם לנגד עינינו בהיסח-הדעת. בלי שום מחשבה וזה מתעוררת בנו איוז הרגשה סתמית, כי ליצירתו זו של מנדלי ולאותה של סרוונטס יש איוז יחס. מה הוא היחס ובמה הוא מתגלה – אין אנו יכולים, כמובן, להחליט בסקירה ראשונה. אבל כל מה שאנו מתעמקים בשאלה זו, הוא מתחורר לנו ביתר בהירות. אם זהו יחס המוצא או יחס הדמיון, אם יד ההשפעה היתה בזה או הכרח חיוני הוא שפעל כאן – כל זה מתברר לנו, כשאנו עוברים מבנימין השלישי אל כל סביבתו. אצל קצרה-הראות וצרה-המחשבה תתעורר ראשית-כל השאלה, אם אין לנו פה עסק עם חקוי פשוט לדון-קישוט, שמנדלי בא ליהרו. ואכן שאלת-תם כזו יש לה מעין חוזק בדמיון החיצוני המרובה בפרטי המאורעות ובשלוביהם אצל מנדלי וסרוונטס. אך מחשבת-פגול זו אין לה, באמת, שום יסוד ומופרכת מעיקרה. ויצירתו הכללית של מנדלי תוכיח.

מנדלי מו"ס הנהו עשיר כל-כך בכחות-יצירה ובאמצעי-יצירה, עצמי וגדול כל-כך האמן שבתוכו עד שאין לו שום צורך בחקוי. הארי אינו עוזב

לעולם את טרפו, כדי ללעוס תבן. מגדלי עצמו הנהו „מעין סרוונטס”. ע"ד השפעה רוחנית מצדו של הגאון ההישפני, ואולי ע"ד השפעה חזקה, אפשר, כמובן, לדבר ולהתוכח. אבל להיות מושפע אינה כלל חרפה, ביחוד כשהמשפיע הוא גאון היצירה העולמית והמושפע עצמו הנהו גם כן אחד הענקים שביצירה האנושית, וביחוד כאשר יש הרבה סבות תיוניות ונפשיות שונות להופעתו של דון־קישוט העברי בספרות העברית גם בלעדי ההשפעה הזרה. ובכן – איפה הן נקודות המגע בין שתי היצירות של שני הסופרים הגדולים, שפעולתם וערכם בספרות עמם היתה בכלל אופן דומה? החדש מגדלי מה שהוא בטפוס כלו או בפרטי־אפיו, ואם חדש, איזהו הקשר בין יצירתו זו ושאר יציר־רוחו?

כלל גדול הוא בחיים: אין אדם משפיע על חברו אלא אם חברו הוא. זאת אומרת, כי כל השפעה דורשת ראשית כל קורבת־רוח ודמיון־נפשי, ושנית – תנאים היצוניים וגורמים כלליים שיאפשרו אותה. מי שתכונותיו ורעיונותיו של הזולת הן זרות לרוחו, ודאי שתכונות אלו הזרות תמצאנה בקרב נפשו התנגדות גדולה מצד מערכי־לבו התמידיים, ולהשפעה במובנה הרגיל לא יהיה שום מקום. בין אנשים זרים לגמרי יכולה להיות רק הסתגלות ידועה, מה־שאינ־כן בבני טפוס אנושי אחד או דומה.

אמת, כי למצוא דמיונות בין אדם לאדם אפשר בנקל, יען כי מספר קו־הנפש אינו כלל וכלל אינ־סופי, אלא הם חוזרים ונשנים בקשרים שונים באנשים רבים אף בזמן מועט. וגם אין זה כלל מן הראוי לחפש דמיונות, ביהוד צריכה להתרחק מזה הבקרת האמתית שחדושיה הם ילידי ההמצאה היצירתית החפשית והמקרית, היורדים על האדם בלי התעמלות והשתדלות מצדו כנגוהות תועים בערבי־ביציר וכרוחות־האביב בשדמות האביב.

אבל יש השואות־נפש, הצפות ועולות מאליהן ממעמקי הרגש והמחשבה, כאלו היה מלאך־דומה מכה עליהן ומצון: צאינה. לסוג זה של ההשוואות שיכת גם זו של יצירת מגדלי ליצירת סרוונטס, וגם זה ראוי להעיר: לא לשם קביעות שויו של מגדלי היא באה. אין לך בבקרת מדה מגונה מזו של ההערכה והאומדנה. אין לך חזיון המאוס ביותר מזה שהמבקר מתעטף בתגא של שופט ודין, או כשאחד הסופרים בא לחלק כבוד או להורות דעה לחבריו הגדולים או הקטנים ממנו ביצירה. מעשים כאלה אינם כלל בגדר הבקרת האמתית, שתפקידה הוא רק ברור מהותה של היצירה והארה נכונה של מערכי־לב האדם, אבל לא הערכת שוים של דברי סופרים.

והנה, כשאנו יוצאים לראות בדרכי הנפש הנפלאים וסרים למשעול יצירתו וחיוו של מגדלי מוכר ספרים מתגלה לפנינו במקרה, כי דמות הסופר, שנשאה עליה את השם „מגדלי”, היו בה הרבה קוים נפשיים המשותפים לה ולאישיות היוצרת של סרוונטס. יסודות אפיים אלה הם האפיק הפנימי, שדרכם זורמים ובאים גלי ההשפעה, ההולכים ונמשכים מהחיל הגדם, שחי במדריך־העיר לפני שלש מאות שנה אל בן־קפוליה הליטאית. שנתעלה למדרגת נשיא הספרות העברית בתקופתנו. וכמעט שלא נתרחק מדרך האמת, אם נאמר, כי

לולא היה נברא הטפוס של דון־קישוט על־ידי סרוונטס היה מנדלי צריך לברוא אותו. אפשר שהיה אז בטפוס זה הרבה לקיים ופנימות, אבל בעצם הדרך היה מנדלי הסופר העברי הראשון והיחיד, שיכול וצריך היה לברוא מעצמו את דון־קישוט. כל התנאים החיצוניים עמדו לעזרתו, וגם תכונותיו הנפשיות היו מסוגלות לזה. כסרוונטס בשעתו כן היה מנדלי מסוג האנשים המרחיבים לראות, היינו: מאתו מין האנשים, שיש להם כשרון מיוחד לתפוס בבת־אחת תמונות־חיים רבות ושונות ולהקיף אותן מכל עבר. שדה־ראיתם של אנשים אלה גדול הוא עד מאד. לפעמים יש שהרופא מתאמץ לברר אצל האיש הפונה לעצתו את היקף־מבטן הפיזי או את שדה־ראיתו של עיניו. יש מקרים כאלה, שמפני סבות ידועות נעשה היקף־מבטו של האדם צר, לא בדרך השאלה אלא פשוטו כמשמעו. כשאין כל מחלה מפריעה מגיע שדה־הראיה בעבר האחד לכל היותר לתשעים מעלות העגול. על מנדלי ועל סרוונטס יש לאמר ביחס פסיכי, כי היקף־מבטם הוא בן 3600, היינו: מלא כל הסביבה. וגם זה מפליא: ליד תפיסתם המקיפה והמרהיבה של שני סופרים אלה מוצאים אנו אצלם גם תאורים מפורטים ומדויקים של פרטי־הפרטים ודקדוקי־הדקדוקים של כל הגנפש על דרך יצירתם. בנוהג שבעולם, כי מי שתופס הרבה אינו יכול לשים לב אל הפרטים, אבל לא כן סרוונטס ומנדלי. עינם היתה בבת־אחת מרבה לראות ומדיקת בראיתה. וראיה לזה: כל דף מקרי איזה שיהיה בספרי הקבצנים, בעמק הבכא או בשאר הכתבים מצד אחד וכל עמוד מקרי במאורעות של דון־קישוט הלמנשי מן הצד השני. שניהם אוהבים לתאר באריכות ובדיקנות יתרה את כל דבר ודבר, שמעורר את תשומת־לבם ושניהם שונאים מטבעם את הבהילות. איוו שלות־נפש מיוחדת במינה מרחפת על יצירתם ומסתכלים הם בעולמו של הקב"ה מתוך הרחבה. טבע הדברים מחייב, כי זה שראה הרבה בחיים, ראה את האויליות ואת הרע, השליט בכל, וגם את הטוב והיפה, המציץ ומאיר אפילו מחרכי העולם הכעור, ואדם כזה הבין כבר, כי אחד הוא גורלה של בריה קטנה ושל בריה גדולה וכי אין להתפעל יותר מדי מן הטוב, כמו שאין להשתומם על הרע. אצל אדם כזה, בתצחוקו, אף אם נראית היא כרגזנית וכעסנית. הנה בעיקרה טובה וסלחנית. ומכאן אנו באים להומר הנפלא של סרוונטס ולסרקסמוס המיוחד במינו של מנדלי. בסקירה ראשונה נדמה, כאילו היה הברד עצום ביניהם בנדון זה, אבל, באמת, יסוד נפשי אחד לשתי התכונות והוא: הרגשת המגוחך. גם סרוונטס, גם מנדלי הרגישו במדה שוה את הגחוך הרב שבהרבה הופעות חיוניות ואצל שניהם לשונם טבולה בחרדל. אצל האחד מרובה היה דבש־הרחמים על עקיצות־הארס, אצל השני – להפך, אבל סוף־סוף באו שניהם לידי בת־הצחוק של אהבת־האדם הכללית, הסולחת אפילו לרע את רשעתו. כי חוץ מקורבתם הנפשית, שנימיה נמתחו מעל הדורות כנימי־הכסף לכוכבים, היתה אצלם דרך התפתחות אחת וגורל אחד, למרות ההבדל העצום שבאופני החיים. ואין זה תמוה כלל: דרכי הנפש וחיייה נצחיים הם ואין לזמן שליטה עליהם. ומשום זה גם בגשתנו אל אחד הקדמונים רשאים אנו וצריכים אנו קודם־כֹּל

לברר לנו את היסודות האנושיים של חייו ויצירתו, כי אחד הוא סדן־הלב וגם פטיש־החיים בעיקרו אחד הוא. המימרה המחפירה הידועה: אם הראשונים כמלאכים אנו כבני־אדם וכו' — כוזבת היא. גם הראשונים היו בני־אדם כמונו היום, ואולי יותר חלשים ויותר אמללים ממנו, אבל, מלאכים לא היו בכל אופן, ולהתבטלות עצמית אין מקום. תמיד היה אשרו של האדם כה אנושי וגם צערו היה כלי־כך לבבי, עד שיש לנו לגשת אל אדיפוס ואל איוב כאל אחינו הסובל והכואב, ומה גם כשאנו מדברים באחד הסופרים, שחירק לפני מאות שנים אחדות. חזיונות חייהם של מנדלי וסרוונטס היו כמובן רחוקים זה מזה כרחוק מזרח ממערב, אבל אחת היא מסלת האדם שבה ילך ואחד הוא הצופה על הליכותיו. לאמתו של דבר, יש דמיון נפלא במהלך התפתחותם של שני הסופרים האלה.

האחד — נולד וחי בארץ של עריצים ופראים ובסביבה של בוערים צרי־המות, עבר תכופות ממקום למקום, הרחיק נדוד ובא בנסיונות חיים קשים ומרים ועסק בדברים שונים ומשונים, שדבר אין להם עם תביעה־נפשו וגנוי־הרוח הגדולים שלו, נסה את ידו ברומה ובעט ובשניהם נחל נצחון קל, ורק קרוב לשנת־הששים בחייו נולד בקרבו האמן הגאוני והוא נעשה לפתע לאחד מנשיאי הספרות העולמית. השני — גם כן נולד וחי בפנה נדחה בארץ פראית בסביבה של בטלנים, טעם כבר בבחרותו טעם נדודים, היה נע־זנד, סבל מחסור וצער ועסק במקצועות ספרות וחיים שונים, שאישיותו היוצרת לא יכלה למצוא בהם את תקונה, ורק אחרי שהגיע לחצי־ימיו התגלה אצלו האמן הגדול, שהשפעתו על הספרות העברית אינה פחותה מזו של סרוונטס על הספרות העולמית, ואולי גם גדולה מזו.

מיגואל סרוונטס, שנלחם אצל ליפנטה וידו אבדה לו שם בקרב, שעבד בצי שלא ינוצח וחבר דרמות שונות וגם רומן אחד בשם „גלטיה“ נשכח כבר, אבל חי וקים הוא סרוונטס מחברו של „דון־קישוט“. המשכיל שיי אברמוביץ, שחרגם, ידיעות הטבע, לעברית ופרקי שירה ליהודית, גם כן נשכח מלב רבים, אבל הסופר מנדלי מוֹס לא במהרה ישכח. שניהם מצאו את דרכם בחיים רק אחרי שנות עמל ותלאה ושניהם הגיעו ביצירתם להרהר של ההשפעה הרוחנית ושל הנצחון הרוחני, אצמיי שמאות שנים ורבבות פרטי־חיים הפרידו ביניהם, בכל־זאת היתה קורבה נפשית ביניהם ומנדלי מוכן היה לקבל השפעה מסרוונטס ולחדש את יצירתו של זה עפ"י דרכו והלך־רוחו. ואם נוסיף עוד את תנאי החיים החיצוניים, את זו הסביבה המיוחדת המגדלת דון־קישוטים, או גבין, עד כמה טבעית היא הופעתו של דון־קישוט בחור טפוס אצל מנדלי מוכר ספרים בלבוש עברי.

נצייר לנו לרגע, כי סרוונטס לא היה ולא נברא וכי דון־קישוט בחור טפוס ספרותי וחיוני עוד לא בא לעולם. אז צריכים אנו לאמר, כי ספרותו

של העם העברי היא היהידה שבה צריך היה בזמן מן הזמנים להגלות ראשונה אופי אנושי זה. במקרה הקדימה הספרות ההישפנית להוציא מתוכה את דון־קישוט העולמי, יען כי ספרותנו, שלא נפסקו חייה במשך אלפי שנים, הנה בכל־זאת צעירה עד מאד לימים במובן האירופי. אבל די להעיק עין על חיי העמים מסביב לנו ולשוב על ההביט על העם העברי בשבתו בביתו ובלכתו בדרך, בארחות־חיו ובמקרי־המות שבקרבו, כדי שיתחוו לנו, כי עם זה יכול לקבל פטנט מיוחד על דון־קישוטיות.

יש אנשים, המפקקים בכלל עד כמה יש מקום לדבר על סגולת המיוחדת של איזה עם להוציא מקרבו טפוס אנושי זה או אחר, וכה ישאל השואל: אם אנושי הוא הטפוס – מה נפקא־מינה בן איזה עם הוא? אבל שאלה כזאת היא שטחית עד מאד ואין בה טעם. ההגיון הבריא וגם המציאות ילמדונו, כי ישנם טפוסים אנושיים המצויים ביותר אצל עם אחד ואינם מצויים במקרה אצל עם אחר, כי כל טפוס אנושי יש לו צביון מיוחד ואפילו תארו בספרות מוכרח להיות טבוע בחותם העצמיות או הלאומיות, מה שנעשה מאלינו ובלי־הכרה אצל הסופר־האמן האמתי. וזה מובן: הן אפיו של האדם ומערכי־לבו המיוחדים, ביחוד אפיו של האיש הטפוס, אינם כלל דבר שבמקרה, הצומח וגדל כפרח־בר בכל מקום ששמה ישאהו הרוח. גפש האדם היא תמיד הוצאה ישרה וגם מסובכת של הרבה גורמים חיצוניים ופנימיים, הפועלים בעולם והיא תלויה במהלך־החיים ובהשפעתם המתמידה על חברת האנשים. אי יסיל ספק בכל זה?

כל צמח מצמחי הארץ, וביחוד הצמחים המיוחדים והנבחרים, דורשים להופעתם ולגדולם לכל הפחות קרקע ידועה ואקלים ידוע, ולפעמים גם טפול מיוחד, וכשחפצים אנו להעבירו למקום חדש, יש שהוא אינו מכה שרשים, נובל וכמש או גדל חלש ומזור בשנויים משונים, וכך הוא גם הטפוס האנושי. יש אמנם שהוא צומח מתחתיו כאילו לפתע פתאום, אבל פתאומיות זו שעורה הוא מאות שנים של הכנה והתפתחות טמירה ונעלמה מעין־רואים והעיקר הוא הקרקע המיוחדת והסביבה המתאימה, שהן היסוד המאפשר בכלל את הופעתו של טפוס זה או אחר. יש שישאהו הרוח אל סביבה זרה, אבל אז תחולנה בו השפעות זרות והוא ישתנה לגמרי בהתאם לתנאי־החיים החדשים, שבהוכס גדל.

אצל כל עם ועם ישנם, כמובן, כל מיני בני־אדם, אבל לא אצל כלם דומים הם זה לזה בני המין האחד ולא במדה שוה הם מגיעים לידי טפוסיות. והנה, לולא ידענו כי דון־קישוט הלמנשי, שעליו מספר טרוונסט הוא הישפני מלידה ומבטן, היינו אומרים עליו, כי נשמה יהודית לו. מסופקני, אם כל הסמנים, שנתן בדון־קישוט יוצרו הספרותי הראשון, ישנם גם עתה אצל בן־הישפניה, וכמדומני מעטים המה עד מאד האנשים, החושבים את דון־קישוט הלמנשי לטפוס הישפני לאומי, אבל בשביל המתעמק קצת בפסיכולוגיה של הנפש היהודית אין כל ספק, כי אצל העברי הנוכחי בכל מקום שהוא ומה גם אצל הטפוס היהודי ההסטורי ישנה דון־קישוטיות במדה גדולה עד מאד. ואחת

היא סיסמת-חיו ואחד הוא גורלו בין שהדון-קישוט העברי חי ומת ברחוב-יהודים ובין שהוא עמל ואובד בתוך אוכלסי הגוים, משוגע ומגוחך בעיני הקרובים, שנוא ובזוי על-ידי הרחוקים – האם לא העם העברי הוא המוציא מקרבו לפעמים קרובות עד מאד את האידיאליסטן הקצוני, המקריב את נפשו על מוכה הצדק והאוויר העולמי? האין יש שנדמה לנו, בראותנו את מעשיהם של המצולחים שבבני-ישראל ואת גורלותם, כי הם הם, האבירים הנודדים האמתיים, שאת דמות-דיוקנם בין אומות העולם צריך לחפש ואצל העם העברי היא נפגשת מאליה? האם לא תמוה קצת המספר הרב לפי-הערך של הגולים הפוליטיים מבין היהודים, שכל חטאם היה בארצות שונות ובתקופות שונות מה שחטצו להביא גאולה לעולם העשוק והמדוכא? האחד נלחם בשביל אשרם של האנשים ברחיים של רוח ובעדרי-בהמות, השני מתנפל על הכנופיה השחורה של הכמרים וגונבי-הסוסים לשם ממשלת הצדק והישר, השלישי מקעקע את בירת-הרוזנים כדי להגין על העניים, וכן כלם הם דון-קישוטים. בכל מקום שיש סובלים ונענים, עשוקים ונעלבים, בכל מקום שהרשע משתרר על התום שם מתראה תמיד דון-קישוט טוב-הלב וגדל-הרוח, מקבץ סביבו רבבות נושאי-כלים ויהד אתם הוא יוצא למלחמה בשמם של העשוקים ולשמם; וכאשר תשאל ללאומיות של האביר הנודד, הכואב את מכאובי הרבים והזרים, יענו לך רק לפעמים רחוקות, כי הישפני הוא, אף אם שדה המערכה של מלחמתו היא באותה שעה ארץ הישפניה. הוא הדין ברוסיה, באנגליה, בגרמניה ועוד. בכל אלו הארצות בזמנים שונים תשמע, כי דון-קישוט זה, הנלחם בחרוף נפש בעריצות וברע, הוא בן העם העברי. הוא ששתה את כוסי-התרעלה של החיים עד תמה וטעם מכל היסטורים שבעולם יודע את נפש הדך, הסובל וכואב ומוכרח להעלים את יסוריו, כי בין כה ובין כה אין מי שיחמול עליו ויריב את ריבו. הוא שראה במשך נדודיו הרבים את שלטונם של החומסים והרוצחים ואת ידה התקיפה והחוקה של הרשעות הנאה – רק הוא מרגיש בצערה העמוק של האמת ובעלבוננו של הצדק, שאין להם מקום תחת השמש. כבן אצילים עתיקים מרגיש דון-קישוט העברי, אף אם אין לו הכרה ברורה בזה, כי לאביר הנודד ישנה רק מטרה אחת והיא – להביא פדות וגאולה לכל אמלל ולהושיע עני ודך מיד חזק ממנו. בבואו להוציא אל הפועל את מטרת חייו זו יש שהוא נופל, אבל הוא קם מיד, כדי להמשיך את מלחמת-המצוה. כדון-קישוט הלמנשי הוא כמעט תמיד מוכה, אבל כמוהו אין הוא מתיאש לעולם ואינו מסתלק משאיפותיו ומתעודתו, מדי יום ביומו במשך אלפי שנה עובר דון-קישוט העברי ממקום למקום ובכל מקום בואו הוא מצטרף לחברת רועי-העזים הגסים והמטומטמים, שאין להם בעולמם כלום חוץ מחתיכת הגבינה ומנאד-היין ונושא לפנייהם את נאומיו הנפלאים על הטובים, שצריכים להיות ושאה באם צריך לקרב.

מתקופה לתקופה באים יחידים ובפעם המאה ואחת הם מספרים על תור-הזהב של האנושיות, כאשר שלום ואמת שלט בארץ ואהבה ואחוה ורעות היו בין האדם ובין רעהו – – – ותמימים וישרי-דרך היו בני-האדם ולבם לא

ידע קנאה ותאוה, לא התנשא איש על רעהו ועין אדם לא צרה בתברו — ומאויי האדם, אהבתו וגעגועיו אף הם לבשו מלים פשוטות ותמימות, כתומת רחשיהלב אשר הולידו אותם. גם את השקר לא ידע האדם עוד ולא השיגו התרמית והחנופה את גבול האמת והתום — ועתה הנה באו ימים אחרים, ימים רעים מאד, התאוה והקנאה הרימו ראש והרשע יתהלך בקומה זקופה. ומיום ליום הולכת ורבה רעת האדם והתועבה תפרוץ בכל גבולותיו. אין אמת ואין משפט ואין צדק ואין תום ומישרים בארץ" (מאורעות דוך-קישוט, בתרגומו של ביאליק). ככה ידברו השכם והערב ניני-הנביאים, שדרישות-הצדק העתיקות נתגלגלו אצלם בתורות שונות של התנועות הסוציאליות והמוסריות. דוך-קישוט העברי הוא המשתדל תמיד ביחוד לעורר בלבבות הערלים את הכרה זו של שלטון הרע והוא המאמין בנחיצותה ובאפשרותה של מלחמה תדירית בסדר העולמי. הרגשת העלבון והצער שבחיים והגעגועים העזים לעולם שכלו טוב מביאים אצל העברי לשתי תוצאות. או שהוא בא על-ידי תושי-המציאות שלו ועיי עניו הגדולים לידי מחשבת-נזקם של שילוק, או להפך, כשמערכי-לבו הפרטיים ספוגים אהבה לאדם ואמונה כבירה בנצחון הטוב, אז הוא נעשה לדוך-קישוט. שניהם נלחמים ברע. האחד בא מתוך משטמה לעושיקים והפך לעקור את הרע ולאבד זכרו, השני — הגנתם של העשוקים היא הסיסמה שלו והוא חושב רק לנצח את הרע ולהחזירו למוטב. פעם יתגלה בעברי השילוק ופעם — הדוך-קישוט, אבל יותר מצוי הוא הטפוס השני. השילוקים נולדים בימי דין וחשבון לאנושיות, אבל את הדוך-קישוטים אנו מוציאים לאלפים בכל זמן. וכשאנו רואים בין הלוחמים השונים בשביל האשר הכללי מספר כה רב של יהודים, שהם עצמם בחייהם הפרטיים לא ידעו שום מחסור ושבאו לידי הכרת הנחיצות של המלחמה ברשעות רק מתוך רגש מוסרי, כשאנו שמים לב לרבות ה"מהפכים" והמתקוממים מקרב אחינו — מוכרחים אנו להודות, כי לעמנו המסכן, הבזוי והמבוזה, יש כשרון מיוחד לגדל מתוכו אבירים. כדוך-קישוט הלמנשי הם שקועים ראשם ורובם בשאיפות של תקון-העולם וכמהו הם טועים לפרקים טעות כה אימה ב"דלציניה" שלהם, שהיא באמת רק כפירת גסה והמונית. גם הם היו בתי-האכסניות, העומדים בצדי-הדרכים, נראים להם כסירות-רוזנים והפונדקאים הגסים לשרים ומלכים, וגם אותם יקרה לפעמים תכופות אותו המקרה הרע, שהעבדים המשוחחררים על-ידם והבחורים, שנצלו על-ידם מעושיקיהם, מקללים ומכים אותם, מה שקרה את דוך-קישוט הלמנשי. בכל-זאת הם נלחמים בהרף נפש על רעיונותיהם, סובלים בוז ומהלומות ותולמים על הימים הטובים שבאו יבואו. לא פעם הם נופלים בידי ה"גלבים" וה"כמרים" הבעורים, אבל נושאים הם בגאון את אגן-הנחשת השבור על ראשם כמו עטרת-מלכים ופניהם עצובים ומאירים כאחת. בין כל האבירים הנודדים של האנושיות דוך-קישוט העברי הוא בחירי-המין, שלו נאה ביותר השם "האביר בן דמות-היגון"...

יש בעברי כל הנימים המוסריים והפסיכיים, שמהם מסכת-הנפש של דוך-קישוט נארגת. זו הרוחניות הקצונית, שהמעשיות המרובד שבאה לו מתוך הנסיון המר אינה יכולה בכל-זאת לבטלה ולהוציאה מלב, זו הפעלנות המהירה

העזה שאינה יודעת כל מעצור, זו התמימות וזו ההזיה, המבצבצות ועולות אפילו דרך שכבת הערמומיות והריאליות שמכסות לפעמים את לבו — כל אלה הקיים מתערבים ומשתלבים עם קוֹי־נפש אחרים וכלם יחד ברבוי גוניהם וצבעיהם עושים את הנפש הישראלית לתשבצת מזרחית צבעונית, שפעם יגבר בה הנגה האחד ופעם השני.

עד עתה לא נהגו האנשים לערוך סטיסטיקה ולפקוד את מספר הטפוסים הספרותיים העצמיים, הנמצאים ונפגשים בחיים ובחברה האנושית, אבל לו היו פוקדים את מספר הדון־קישוטים בין בני־האדם, אז היה בלי־ספק מספרם של הדון־קישוטים העבריים רב עד מאד. וכמעט שאין הדבר תמוה כלל... בשרון היו גדלות חבצלות, על רכסי הלבנון בלבבו ארזים, הערבה שבדרום מתכסה בעשבי־לענה ואדמת־הצפון הקר — באזוב אפור, — ואיך תהיה אחרת? בתוך אותה הסביבה ובתוך אותם תנאי־החיים, שבהם נמצא העם העברי בגולה, הדון־קישוטים הם תבצלותיו וארזיו, ועליהם גאותו. ההכרח החיוני של גדולים כאלה ברור לעין, וגם הדעת נותנת, כי כל המעשה כלו טבעי הוא. מי שהמציאות מרה לו, בהכרח שיחפש מתיקות בהזיה, ומי שהממשיות מכאיבה לו, בדין הוא שיבקש לו מפלט בארצות החלום. במשך הימים נעשים כבר החלום והזיה לצורך נפשו ולקו יסודי, וטיבו של האדם משתנה לגמרי. וכן גם בשאר מערכי הלב. זה האיש שהורגל לגבי ההפתעות היותר משונות בגורל חייו, זה שהנהגו תמיד מוכן „למהלומות ולעטרות־מלכים כאחד“, טבע הדברים מחייב, שכל דבר אי־אפשרי יראה בעיניו לאפשרי. הן מקרי־חיו עצמו הנם אי־אפשריים ומזורים ובכל־זאת הלא חי — מדוע לא יוכל גם הוא לשאוף לדברים הנחשבים למזורים? עם שבניו הם היום ראשי המדינה והחברה ומחר הם מגורשים ככלבים, כמו שהיה בהישפניה, אומה, שאישיה היו אתמול משפלים עד ארץ ומבזוים כעבדים והיום הם חותכים את גורלה של ארץ מעניהם, כמו ברוסיה, היש להתפלא על אמונתה הגדולה באגדה, בין שהיא טובה ובין שהיא רעה? העברי הורגל זה כבר להתיחס בבטול גמור למציאות וגם אמן את ידיו במלחמה עם ה„מכשף הגדול“, הוא מהלך־החיים הריאלי, אויבם התדירי של הדון־קישוטים. ובכזו דוקא ממשיות זו היא שהולידה את המחנה העצום של החולמים האידיאליסטים מתוך היהודים. מנדלי מר"ס השכיל לתאר את זו הסביבה המגדלת דון־קישוטים, אף־על־פי שראוי להודות, כי תאורו איננו מקיף ואין בכחו לבאר לנו את כל מערכי־לבו של דון־קישוט העברי. אין אנו מרגישים בו את היסוד האנושי בכל היקפו, ואף שרשיו העבריים העצמיים קצתם מכוסים ממנו. כשאנו קוראים את חיי בנימין הבטלוגי ואת מפעלותיו ב„מסעות בנימין השלישי“, אין אנו יכולים לראות בו תבנית שלמה ומהודרת של הטפוס האנושי או של הטפוס העברי. זהו רק אסקיז, רק קבורו של ציור. וגם זו לטובה. חיבים אנו תודה למנדלי על נתנו לכהפ"ח ראשונה את היתדות ואת המסד של הבנין. נסיונו של גדל האמנים העברים לא ילך לבטלה וכשהוא לעצמו ברכה בו. לכאורה תמוה הדבר שמנדלי לא נתן לנו את תמונתו השלמה של דון־קישוט העברי אלא רק את פרצופו. נדמה היה, כי רק הוא, שידיעתו את חיי־עמו וחדירתו לתוך ארחות

הסביבה אין בספרותנו משלן, מסוגל היה לברוא את הטפוס הספרותי בכל שלמותו. אבל דוקא מעלותיו אלו היו בעוכריו. על ידן נמשך יותר מדי אחרי תאור הסביבה והכלל ולא התעכב דייצרכו על שכלולו של הפרט. ראייה לזה הוא הפזור הרב שאנו רואים בכלל בתאוריו של מנדלי וביחוד בתאורו של דון־קישוט העברי, ומי שיחפוץ לברר את מהותו אינו יכול להסתפק במסעות בנימין השלישי אלא צריך יהיה לקבץ קו לקו ותג לתג מתאוריהם של כל הדלפונים, הכסלונים והבטלונים, הפזורים בכל כתבי מנדלי. אך, גם אחרי עבודת־כנוס זו לא נקבל אישיות חיה ושלמה כמו זו של יציר סרוונטס, כי אם רק דמות־איקונין.

במסעות בנימין השלישי נתן מנדלי סטירה מצוינה, אבל היא מכוונת נגד צבור שלם ולא נגד אישיות אחת. לא הטפוס ולא הפרט היו לפני עיני האמן, אלא הסביבה. ואם יש את לבנו לדעת את מבנה הנפש האמתי של דון־קישוט העברי כמו שהוא בלי הלבוש של לץ ושוטה, שהלבישו בו מנדלי, אין אנו רשאים להאמין אמונה שלמה בכל מה שכתוב עליו בספור המוקדש לו. חרות־הלשון של המשורר גדולה היא תמיד וגדולה ממנה היא חרות־הלשון של הסטיריקן ומשום זה מחויבים אנו לבקר את אמתותם של התאורים הבאים במסעות ע"י התאורים שבאו בכתבי מנדלי האחרים, שבהם לא כון להרע. לתאורים מקריים אלה המאירים לנו את מערכי־הלב של דון־קישוט העברי כמו בהיסח־הדעת ובלי־מחשבה זרה יש ערך יותר גדול משיש לתאורי בנימין. את האמת האוביקטיבית נמצא דוקא בין השורות המקריות המוקדשות לו בתוך כתבי מנדלי השונים. בכל־אופן, חשוכת שורות בודדות ופזורות אלו בזה שהן משמשות לנו בתור עד שני בדברי עדות.

4

דון־קישוט בתור טפוס אנושי ישנו תמיד בחברה האנושית, אבל לידי גלוי הוא בא רק במקרים ידועים. ואם תשאל, איך הוא מחגלה בעולם, תקבל תשובה קצרה וברורה: במעשיו. דון־קישוט מצטין קודם־כל־דבר במפעלותיו האופיות רק בשבילו ובהתנגשותו התדירית עם סביבתו. דון־קישוט בתור יושב־אהל הוא חזיון אי־אפשרי בשום אופן, מעין נונסנס פסיכולוגי. רק הודוח לפעלנותו ולמאורעות־החיים באה הדון־קישוטות שבנפשו לידי גלוי. את זה הבינו גם סרוונטס וגם מנדלי הראשון ספר לנו על מאורעותיו של גבורו, יען כי כל מאורע הנהו קשר של פעולות. השני בא לתאר את מסעותיו של בנימין שלו, יען כי גם בהם יש אפשרות של התנגשות עם העולם החיצוני. בן־אדם מתבודד, שאינו בא במגע־ומשא עם שאר העולם ובורח מן המעשים הממשיים, יכול להיות עפ"י טבעו בעל חלומות, בן־הזיה, שונא־עריצים ואוהב־עניים, תמים, שוטה ועוד ועוד – אבל, דון־קישוט לא יהיה. המעט שהדון־קישוטות היא סכום ידוע של קיי־נפש הקשורים זה בזה כנימי־הארג באריג, היא נושאה עליה גם חותם כללי, מיוחד. היא דורשת סביבה חיונית מיוחדת ומקום

לפעולה. כי בארבעה דברים הדון־קישום נכר: בחנוכו, בשאיפותיו, במפעליו ובתוצאותיהם, שני הסמנים הראשונים הם היסודות הפסיכיים למערכי־לבו. אבל השנים הנותרים הם האמצעים המיוחדים שעל־ידם הוא מתגלה ומתפרסם בעולם. סרוונסט נתן בגבורו את כל הסמנים המובהקים ועל־כן יצא טפוסו שלם ונפלא בשכלולו, לא כן מנדלי. על־דבר חנוכו וראשיתו של דון־קישוט העברי אנו מוצאים די־חמר בכל כתבי מנדלי, על־אדות מפעלותיו – רק במסעות בנימין השלישי, אבל על שאיפותיו ופעולתו בחיים אין אצלו שום זכר. כלנו יודעים הרבה ממשאות נפשם של הדון־קישוטים העברים ומהשפעתם בעולם, אך זה שאנו יודעים ממקורות שונים ומנסיונו בחיים אין אנו רשאים כלל לשים בפי מנדלי ולמלאות אחריו ביצירתו. אין הוא נצרך לעזרה ואנו אין לנו אלא מה שענינו ראות. אם מנדלי כתב את קצור מסעות בנימין השלישי, שהוא באמת קצור תאורו של דון־קישוט העברי, גם אנחנו אין לנו אלא לברר בקצור את מהותו, כי שאר הקוים האופייים חסרים מן הספר, וצריך לחכות לסופר גדול אחר, שיבוא להוסיף ולברך על המוגמר.

ובכן, כמה כלולה הדון־קישוטיות של בנימין השלישי או של הדומים אליו בבטלון, בכסלון ועוד? במלים אחרות, כמה נבדל גבורו של מנדלי מגבורו של סרוונסט ובמה הוא דומה אליו?

ראשית־כל: דון־קישוט הלמנשי נראה לנו במולדתו כיחיד בדורו, דון־קישוט הבטלוני רבים כמותו. בחברה המשונה של נזירים, כמרים, גלבים ופונדקאים וגם אבריים, הנהו ה"גבור" ההישפני המיוחד במינו. אעפ"י שהוא בן־סביבתו, בכל זאת אינו אח ורע לבני־סביבתו, הוא משכמו ומעלה על כל בני־דורו וכל רואהו יכיר בו מיד, כי אינו דומה להם. לא כן בנימין השלישי, דון־קישוט זה עם הטלית־ותפלין תחת זרועו במקום רומח וחנית אינו מצטין בשום דבר מרבו־אדרבבות אחריו. כל אחד מהם מסוגל היה למעשים כה גדולים וכל אחד עלול היה להעשות כמותו גבור לסטירה כה עוקצת. בנימין השלישי הוא רק שם כולל ליוצאי קבציאל, צלמן, כסלון ועוד. שמותיהם הפרטיים הם שונים, אבל הנפש אחת היא. ואם יש להכיר בהם אי־אלה הבדלים בפרצוף ובתכונות כאשר יגדלו, הנה בילרוחם כמעט שאין בין האחד והשני ולא כלום. חנוכס, עולם מחשבותיהם ותנאי חייהם – הכל אחד הוא. פעמים יקרא ילד כזה שלמה־לי, פעמים – הרשלי, אבל היינו הך. לא השם הוא העיקר. משלמה־לי כזה או מהירשלי כזה מוכרח לצאת אח"כ בנימין השלישי, אם רק לא יהיו מפריעים יוצאים מן הכלל. הנה מספר מנדלי מו"ס על אחד מהם, כי עדיין נער קטן הוא, אפרוח מוטל בביצתו ואינו מכיר לא את מקומו ולא את שכניו הדרים עליו – זה הקטן רות דמיונו נשאתהו במראה למדינת־הים וממלכות רחוקות, לממלכות סיחון האמורי ולממלכת עוג מלך הבשן, לאשור ולבבל בארץ שנער. הוא בדלפונה ורוחו ונשמתו באלוני־ממרא, במדבר ובערבה, בהר ובשפלה ובחוף ים־המלח ותחת אשדות־הפסגה. לפניו אנשים, שמדברים בלשון הקודש, ארמית, לשון תרגום ואשדודית, במקום משכן נשמתו – בני אדם יושבים באהלים, רוכבים על אתונות ועל גמלים, וחמורים רובצים בין המשפתים;

אוכלים ריקימצות וצפיחית בדבש ושותים מים מנאדות, הולכים יחף ובלא מכנסים עטופי מעילים וסדינים וזמנים על חטמיהם" — ("בימים ההם").

עולם זה נשאר חקוק על לבו של הילד וגם כאשר גדל ונעשה לאחד הבטלונים או הדלפונים נשא את זכרונו בחבו וחי בו. עומדים היו בתוך הבצות ואנמיהמים של עירותיהם המרופשות ועיניהם היו רואות צמחים וחיות משונים, כי על־כן מרחפים הם בארץ־החלום והאגדה. אותו הילד, שעליו דובר כבר, לא ידע ולא ראה במראה לבו אלא דודאים, נטף ושחלת וחלבנה, כלמים ותמרים ותאנים ורמונים וזיתים, עצי־שטים ועצי־גפר, ממיני החיות ידע — — — את שור־הבר, הרובץ על אלף הרים ואת הראם הגדול כהר תבור שלא הכניסו לתבה בשעת המבול אלא חוטמו. ממיני הרמשים ידע את השפיפון, וממיני העופות ידע את התור ותרנגול ברא, שהביא את השמיר, — וזיו שדי, העוף הגדול, שמכסה גלגל־חמה בכנפיו" (שם). את אלה הצמחים, החיות, הרמשים והעופות אנו פוגשים גם בלקסיקון של בנימין השלישי. ומה פלא, כי בנימין זה מתגעגע ותושב על השפיפון והשמיר ועוד, אם הגה בהם תמיד בילדותו? זקנתו לא בישה את ילדותו, אלא עוד עלתה עליה בכמה וכמה. יושבי הגיתו כגדול קסמן היו כלם בעל־חלומות, כל אחד עפ"י דרכו. האחד היה חי בעולם שהיה ואיננו עוד, השני היה מרחף בעולמות שלא היו ולא נבראו כלל, השלישי היה בודה מלבו ובורא לו עולמות כחפצו, והצד השוה שבכלם, שרחוקים היו מן המציאות ולא היו שמים לב לארץ ולדורים עליה. שדים, מזיקים, מלאכי־חבלה, מתים תועים בעולם, גלגולים וכדומה — כל זה היה ענין בשבילם לענות בו והיה נותן תכן עשיר לחיי־הנפש שלהם. באותה שעה עצמה, שהילדים היו מטילים בארצות המתוארות למעלה היו יושבים הגדולים מאחורי התנור בבית־המדרש ושוקלים וטרים גם כן בדברים מעין אלה, כמו בטבעת־המופת וברבי שמלקי או בארמילוס השטן, במשיח בן יוסף, בשור־הבר וביין המשומר ובאוזיו של רבה בר בר חנא ("בעמק הבכא"). כילדים קטנים, המאמינים בתמת־לבבם לכל חלום ולכל חזון, כן מתיחסים הקבציאלים והדלפונים לנוזמאות ולאגדות, פרי ההזיות הקדומות. מדברים הם בהם כבדברים של ממש. "סבור היה הירשילי בימי ילדותו, שהגדולים עולם בפני עצמו והקטנים עולם בפני עצמו ואין שני עולמות אלו נוגעים זה בזה כמלא נימא; אבל לאחר ימים ראה, שטעות היתה בידו, ובאמת אין אלו אלא עולם אחד. הכל, הקטנים עם הגדולים, ילדי העברים הם, שפה אחת ודברים אחדים לכלם, ומעשיהם ודרכיהם, גם חכמתם ורובי תורתם שוים..." ("בעמק הבכא").

החלום והפנטסיה היו המוצא היחידי לרוח האדם שבעבר, שהיה מתלבט ככתלי הגיטו והם היו גם הספוק הנפשי והמלוי הטבעי לצרות המושגים והידיעות של יושבי כסלון.

גם על דון־קישוט הלמנשי מספר סרוונטס, כי חוג מבטו היה צר עד פאד וכי היה שקוע כלו בעולם של נסים ונפלאות. גם הוא ראה סביבו לא אונ המציאות הריאלית, אלא את החיים הבדוים והאגדיים, שעליהם קרא בספריו. במקום סיחון האמורי של הירשלי ובנימין היה אצל דון־קישוט הלמנשי אמדיס

מגליה, במקום כדרלעומר — רולנד הנורא, תחת השפיון עינין אותו הדרקן, וכן הלאה. בכל זה רואים אנו רק שני שם אבל לא שני עצם, כי אין בין האביר ההישפני והבטלן העברי בנדון זה שום הבדל.

שדים, מזיקים וגלגלים נחשבו כלם בעיני דון־קישוט כדברים היותר נוראים והיותר ממשיים שבעולם זה. לא מפני המציאות פחד, כי אם מפניאם, והה! מי ממנו לא היה כך בילדותו? מי מאתנו לא בלה את הרגעים היותר נפלאים והיותר מאושרים שבחיינו בשעה שהיה נשא בילדותו על כנפי החלום? ומה איומים היו פחדינו מפני הצללים של הדמיונות! אך כל זה עבר מהר, ואנחנו השתחררנו משלטונם של השדים והמזיקים משעה שהחלנו להאמין באילקטריה ובקטריות. עולם מלא ויפה היה לנו בילדותנו, מלאכים טובים לווננו על דרכינו, בנות־מלכים חכו לנו, מעינות־פלא וגני־קסם רמזו וקראו לנו, ואנחנו — די היה לנו רק להסתר מעין־רואים ולהתבודד באיזו פנה אפלה בבית או בחצר וכל זה האשר נתן לנו בבת־אחת, מה יפה היתה אז ארץ־החלום, שמיא, צמחיה ואנשיה! מי מאתנו אינו סר לפעמים גם עתה אל פנת הגעגועים והחלום? לפעמים הוא מקלטנו היחידי שבו אנו מוצאים מרגוע מעול המציאות הקשה. ובכל־זאת... אין אנו נשארים זמן רב בעולם זה של הילדות התמימה. קול החיים הממשיים הולך וחזק ומחזיר אותנו ל"מוטב", היינו משעבד אותנו שוב לספר־ההווקים, לדיני־החברה, לאילקטריה ולבקטריות. לא כן הדון־קישוט. הוא נשאר כל ימיו ילד גדול. הוא מתיחס בתמימות מרובה אל כל הנעשה סביבו ואינו יודע שום ערמה, איזה גלב גם יכול לרמות אותו ואינו כפרית משרתת בבית־מרזח מהתלת בו, אבל אינו מרגיש בכל זה, לא משום שהוא חסר־רגש או משום שהוא נוח לכל וסובל עלבונות בדומיה — הן אביר הוא! — אלא מפני שהוא אינו חושד בשום אדם. סרוונטס זהיר בכבודו של גבורו ואינו מדגיש יותר מדי את זו האמונה הנפרזה ואת זו התמימות הגדולה המגוחכה לפעמים מאד. מנדלי התיחס לגבורו כסטיריקן, ומשום זה נראה לנו בנימין השלישי לא רק כתמים, כי אם כשוטה גמור. כזו היא גרסת מנדלי, אבל מכיון שאין הוא נותן לנו דמות שלמה ומדויקת של הדון־קישוט, אלא פרצוף לשחוק, צריכים אנו להתעכב רק על יסודי הנפש של הדון־קישוט העברי ולא על התכונות המקריות, שמנדלי העניק לו בכונה ובמחשבה תחלה. השטות היא לא־דוקא, אבל התמימות והאמונה הנפרזה בכל — מדות מיוחדות הן לדון־קישוט סתם, וגם למהדורתו העברית בפרט.

בנימין השלישי אינו מבחין בין אדם לאדם ובין מעשה למעשה. הכל השוב בעיניו והכל ראוי להאמין בו. חסרה לו המחשבה המכריעה והמבחינה, הנה נפגשו על דרכו שני היהודים החוטפים, המבטיחים לו הרים וגבעות נוטפי מור ולבונה — בנימין הולך אחריהם כמשה־לי הקטן בשעתו. וגם כאשר נפל בפח וראה כבר את עצמו בקסרקטין בבגדי החילים, הוא מדבר עם חברו־לאיד רק על־דבר איזו "טעות", וכה יאמר: "הריני אומר לך, סנדריל, בפירוש, שדבר זה כלו אינו אלא טעות ושדוך רע לשני הצדדים מלכתחילה. אנו לא מועילים להם והם לא לנו, אלו היהודים, שמסרו אותנו בידיהם, בודאי ספרו

להם בשבחינו, שאנו גבורים משונים ויודעים תכסיסי-מלחמה על בורין ואנחנו מה הטאנו, אם היהודים התנהגו עמם בערמה והרי גם אותנו הטעו היהודים — מענין תכסיסי מלחמה לא היה מדובר בינינו כלל, והריני מקבל עלי שבועה חמורה מדאורייתא, בטלית ובקיטל, שלא היו מזכירים מזה אפילו בדבור קל. אטו בחוקייד עסקינן: חטוף ועשה מה שלבך חפץ, אתה שלך ואני שלך! וזה הרי שלא ביושר... (מסעות בנימין).

בנימין מתרעם קצת, אבל אינו כועס חלילה. הוא אינו מצייר לעצמו כלל, כי עולה תעשה בעולם וכי חוזק-היד תהיה לו שליטה על האדם. היתכן? ... אעפ"י שהוא עצמו הנהו הנוגע בדבר, בכל-זאת הוא מדבר על המעשה המגונה והנורא של שני החוטפים רק כעל דבר שבטעות. בשבילי, כמו בשביל גבורו של טרוונטס, נראים כל המעשים הרעים שבעולם וכל המפלות שהוא נוחל, כאילו "טעות" ולא יותר, והכרה אחרת אי-אפשרית היא בשבילם. הדון קישוט מוכרח לבטל במחשבתו את כל המעצורים הנפגשים על-דרכו, כי אם לא יעשה כך, הוא צריך לשבת בית, יען שהמעצורים והמקרים הרעים מתחילים אצלו מיד כשהוא יוצא לפעול. אצל הדון-קישוטים, יהיו מי שיהיו, רבים הם לא רק המפריעים האוביקטיביים, אלא גם בשאיפותיהם ופעולותיהם עצמן ישנו מפריע פנימי תמידי. בתוך נפשם הם נושאים אתם יחד את הרצון העז ואת היכולת הקטנה. לפעמים קרובות עד מאד דומים הם לאנשים החפצים להתפרץ לתוך איזה בית בשעה שהם שוכבים כפותים לפני הדלת. יש שהדלת סגורה ויש שהיא פתוחה, אבל העיקר הוא זה שהאנשים עצמם כפותים. כל פעולה אפשרית בכלל רק אז, כשישנו יחס ממשי בין הפועל והפעול, אבל מי שיעמיד את מקלו בפנה ביום-קץ וכאשר ירד אחרי זה במקרה הגשם יחשוב, כי הוא הוא שגרם לגשם כי ירד — איש כזה יגלה רק את חוסר-ההגיון שלו ואת עקמומיות-מיתו. דון-קישוט הלמנשי רואה מרחוק עד-ריצאן, אבל במחו המלא הזיות נהפכים תוך כדי-יראיה עד-ריצאן לשני מחנות צבא גדולים והוא מחליט לצאת עליהם במלחמה. סנדריל, נושא-כליו של בנימין השלישי, שגם הוא נגוע בדון-קישוטיות שלילית, רואה נהר מרופש ומסרית וחושב אותו לירדן. בנימין עצמו רואה סירוניות בדמות כובסות וירוקה שעל פני המים נראית לו כאי גדול או כדג אנדי. הצד השווה שבהם, שהם רואים בכל מהרהורי-לבם. דון-קישוט הלמנשי מתעגע על מחנות-צבא, על עשוקים ועושקים, על נעלבים ועולבים ועוד, כדי להגלות על ידם ולמלאות את תפקידו בחיים ולעזור לכל נצרך. מובן הדבר, כי לבו בודה לו את כל מה שנפשו מבקשת. גם לבנימין השלישי נחוצים יהודים אדמונים, סטמבול, ירדן, שפיפון וכדומה, וגם הוא דמיונו ממציא לו את כל אלה בשפע.

וזהו אשרם של הדון-קישוטים. חבר טוב יש להם המנעים את חייהם וממתיק להם את מרירות הימים ודמיון שמו. על-ידי חברם זה הולך ומשנה העולם את צורתו לגמרי, יתר-על-כן: דמיונם הולך לפנייהם ומפנה את הדרך. הוא עוקר הרים ומישר עמקים, מיבש בצות-מים ומקרב את האוקינוס, בקצור בורא עולמות חדשים כרצונו של הדון-קישוט. זהו כחו של חברם וזו גבורתו

בלי כל התאמצות יתרה ובלי עמל רב מתהוות חדשות בבריאה ואין שום מחיצה מבדילה בין האמת והמשל. לא החיים נראים כחלום, כי אם החלומות נראים כקטעי-חיים ממש. על אחד המוסמים לדון-קישוטיות מספר מנדלי, כי אחרי ששמע די-צרכו על הנסים והנפלאות המשונים של שיחות-הבדים „מאותה שעה ואיך הבריות נראות לשלמה'לי כגלגולים... ועולמנו זה כלו אינו אלא עולם-הדמיון” („בימים ההם“).

גם דון-קישוט הלמנשי בטוח, כי המציאות הממשית היא מעשי ידי „המכשף הגדול” וכי רק מראות-דמיונו הם אמתיים וריאליים. לנו, האנשים הפשוטים, קשה להבין עולם הפוך זה, אבל בשביל הדון-קישוטים הוא טבעי. ובאמת, טבעי הוא בשבילם יען כי אינם מסוגלים לראות אחרת. אפשר כמעט לאמר, כי עינם טבעה בכך להפוך את כל הנראה: עליונים למטה ותחתונים למעלה, וראוי להזכיר את העובדה המדעית כי מטבע העין הוא לתת את בבואת כל העצמים בהפוכם. ואכן כל נולד רואה בראשיתו את הכל בסדר הפוך, אלא שבמשך הזמן, העובר עד אשר תתעורר אצל הילד הכרתו הראשונה, הוא מאמץ את עיניו לראות נכוחה. כך שנו חכמים. הדון-קישוטים, כאמור, נשארים במצב-הילדות עד שיבה, ומשום זה אין כל פלא בדבר, שהם רואים עולם הפוך: הם לא אמנו עוד את עיניהם לראות ישר... רואים אנו אותם עומדים על המדרג הראשונה של התפתחות האדם, כאשר חסרה לו הרגשת ההרמוניה שבחזיונות וההבנה הברורה, לו גם המדומה, בכל הנעשה. ידיעותיהם כל-כך מסובכות, עד שגרועים הם מעמיה-הארץ הבורים. אלה האחרונים אינם יודעים קרוא וכתוב, אבל לכהפ”ח חושם הבריא אתם. לא כן דון-קישוט. להותו הוא יודע ספר ומאמץ בספר, מאמין יותר מדאי. אותו השפיפון, השמיר ושאר הידיעות הבוטניות, הזואר לוגיות, האסטנוגרפיות והגיאוגרפיות – כלן מקורן אחד: הקריאה העורת והתמימה בספרים שאינם הגונים. ולהבחין בין ספר טוב לרע ולהרגיש בכלל, איזה הבדל בין מה שכתוב בספר ומה שנעשה בחיים – לזה אין הדון-קישוט מסוגל, והוא גבש. בנימין השלישי הוגה יומם ולילה בספרים תפלים, שנכתבו לפני הרבה מאות שנים ע”י בעלי מוחות עקומים ובעלי נפש פזורה, וגם דון-קישוט הלמנשי שואב את ידיעותיו בעיני העולם והחיים מתוך מעינות עכורים כאלה. הרומנים על האבירים ותעלוליהם, אלה ספרי ההבל שסרוונטס חפץ ללעוג להם ולבטלם מן העולם, נעשו לחם-חקו של גבורו. אין הוא פוסע אף פסיעה אחת מבלי שיהיי נגד עיניו מעשיהם של הקודמים לו. „כך עשה אמדים מגליה”. „כך עשה בנימין מטולידה” – הכשר כזה הוא החשוב ביותר בעיני הדון-קישוטים. הולכים הם בעקבות רבותיהם בהזיה, וכבר בצעדיהם הראשונים מחוץ לעירתם או לכפרם הם תועיד רך, כאילו מן המרחק באו. זרים הם בארץ, ואכן כלם יורדים מארצות-החלום. כשדון-קישוט מחליט בנפשו, ששני עדרי הצאן הבאים לקראתו הם שני מחנות-צבא מאפריקה וצילון, הוא מתחיל כבר לראות בהם פרטים רבים ושונים מכל העולה על רוחו. הוא אינו חושש כלל לטעות-הראיה, כי אחרת אינו יודע. בכלל, אם נבוא לספור את כל מה שחסר לדון-קישוט, נצטרך להזכיר קודם-כל את ההעדר של ידיעות נכונות. ידיעותיו בכלל מעטות

הנה, אך גם המעט שיש לו מלא שבוש וטעויות. כן הוא יוצא לפעלו הכביר וחושב להשתתף במלחמות גדולות בהיותו בסביבות כפר-מולדתו השקט והנדח, או הוא יוצא למסעותיו הגדולים למצוא את עשרת השבטים ועוד לא התרחק תחום-שבת מעירתו והנהו שואל את הכפרי הנפגש לו: איזהו הדרך לארץ-ישראל? אגב-אורחא: זה הכפרי אינו מבין, מה בנימין סח. את הדרך-קישוטים יקרה לפעמים קרובות, כי הסובבים אותם אינם מבינים את שפתם. בכל-זאת יש הברל בין גבורו של סרוונטס ובין זה של מנדלי. בה בשעה שדברי דון-קישוט הלמנשי הנם למעלה מהשגתם של שאר האנשים עפ"י תכנם - דברי בנימין השלישי קשים לשומעם מפני ששפתו נלעגת. גם בזה נשאר מנדלי נאמן לעצמו בתאורו: הוא הראה רק את המנוחך שבחצונות של הדרך-קישוט העברי. השיחה של שני הנוסעים המהוללים עם הכפרי השט בדוגית מגוחכת עד מאד כשהיא לעצמה, אבל הצד הדרך-קישוטי שבה נדחה מפני ההלצה המקרית, ה"משכילית" של מנדלי. לא דון-קישוט המדבר רמות לפנינו, כי אם יהודי, שאינו יודע לדבר רוסית. זוהי כל הצעקה, ובצדק נוכל לקרוא: כולי האי? בנימין השלישי אינו יודע את שפת הארץ, הוא אינו יודע גיאוגרפיה במדה שיודע אפילו ילד הלומד בבית-ספר, בנימין בער הוא, פרא לא-לומד ועוד ועוד, אבל כל מדות מגונות אלו הן סוף-כל-סוף רק מקריות ולא מהן יבנה טפוס אנושי. לו היה בנימין יודע את לשון-המדינה כהלכה, גם אז לא היו מבינים רבים לריוחו, יהא ראייה: דון-קישוט הלמנשי. לא פרט זה או אחר חשוב בעדנו, כי אי היסוד, והוא - צרות-המחשבה ועניות-דעתו של בנימין השלישי. גם על הדבר היותר יקר לו, על הענין שנעשה לו למטרת-חיים ולשאיפת-נפש, היינו ע"ד נסיעתו אין הוא יודע כמעט כלום. ערב רב של גוזמאות וידיעות-בדים במוחו. בתור ציור תוכל לשמש לנו שיהתו עם סנדריל בשעה שהוא בא להציע לפנינו לצאת אתו למסעותיו. הנה היא השיחה:

— סנדריל - פתח בנימין לאמר - אמור לי, יודע אתה מה הוא שם... מחוץ לבטלון... שם... שם...?

— יודע אני ויודע - עונה ואומר סנדריל - הפונדק מרוחה שם - -

— שוטה שבעולם, כנגד מקום רחוק אני מדבר, רחוק הרבה מזה.

— עוד רחוק יותר מן הפונדק הזה! - אמר סנדריל משתומם - לא, מקום רחוק מאותו הפונדק איני יודע. ואתה, בנימין, אתה יודע?!

— אם אני יודע, תשאלני? יודע אני ויודע, אכן שם ישוב העולם נגלה בכל כבודו, קרא בנימין בהתלהבות - -

— ומה זה שם?!

— שם, שם - נתלהב בנימין, מתנועע ואומר - שם שפיפון, שמיר...

— - - כך, כך, רחימאי, הכל שם". (מסעות בנימין השלישי).

שיחה זו באה ללמדנו, מה איומה היתה הריקניות שבמוחו של בנימין השלישי, אבל שוב צריכים אנו לדעת, כי זוהי תכונתו האינדיווידואלית ואינה שיכת לדון-קישוט העברי. נגד זה יש טפוסיות ידועה, כמעט טפוסיות לאומית, בזה העובדה, שכל מחשבתו של בנימין השלישי טובבת סביב ארץ-ישראל. כל

הנסיעה" כלה עם כל פרטיה המגוחכים אינה בכל־זאת מקרית כמו רוב הדברים המעוררים אצלנו שחוק. לנסיעתו זו של דון־קישוט העברי הראשון שבספרות יש סבות חשובות, ועלינו לגלותן, יען כי מנדלי בעצמו קצר ולא פרשן.

ובאמת, מה ראה על ככה בנימין, שיצא פתאום לדרכו?

מהו הכח הדוחף והמביא יהודי פחדן זה, שלא עזב מעולם את די־אמותיו המרופשות והנאלחות, לידי נסיעה כה גדולה, לו גם רק לידי מחשבה עליה? מבינים אנו את מרצו של דון־קישוט הלמנשי: הוא יוצא, להביא פדות וגאולה לכל אומלל, הוא „שואף לגדולה", הוא רודף אחרי הכבוד והוא העומד להתפרסם בעולם בעבור דולציניה אהובתו. אבל בנימין הבטלוגי — מה מעורר אותו? האמנם התעוררה בלבו פתאום השאיפה לחירות, המקננת בנפשו של דון־קישוט העברי, הידוע לנו בחיים? או אולי התחיל להרגיש את סבל הגלות ואת צער החיים והחליט בנפשו לדחוק את הקץ ולקרב את הגאולה? מקרים כאלה הן היו אצלנו בדון־קישוטים עבריים אחדים!

או אולי שאף פשוט לשנוי מקום ומזל? רבות הנה השאלות ותשובתן

אחת: לא.

תכניות גדולות ושאיפות רמות זרות בכלל לרוחו של בנימין השלישי. השגותיו פעוטות ועלובות וממילא גם ספוקן קטן הוא וקל. לאמתו של דבר, בנימין הוא אחד האנשים המאושרים ביותר, כמוכן, עפ"י דרכו והכנתו. מנדלי אומר עליו: „לשעבר היה בנימין מצומצם בעולמו, כאפרות זה בתוך הביצה, או כתולעת זו שקובעת את דירתה בתוך החזרת. כסבור היה שמחוץ לתחומה של בטלון הוא סוף העולם, ואין חיים טובים ונעימים כמו במקומו" (שם). ולא רק בנימין השלישי היה חושב כך. כל הבטלוגים דומים זה לזה. הנה מספר מנדלי על קבציאלי קטן אחד: „לשעבר בימי ילדותו, היה סבור כתולעת זו שבתוך החזרת, שאין קבציאל עיר־חמדה טובה בכל העולם, היא מקום הישוב וטבור הארץ, ומחוצה לה מדבר שממה, מקום חנים ויחיות רעות" („בעמק הבכא"). פה מעוררים עליהם את תשומת־לבנו המבטאים הדומים ההולכים ונשנים בשני הקטעים. זה מראה לנו על הקשר הגנטי החי, שבין הירשילי הקבציאלי ובנימין הבטלוגי. ולא שנים הם, כי אם ששים רבוא. לבני דורנו, המפונקים בכל מיני פונקים תרבותיים וחמריים, קשה כמעט לצייר לעצמם, מה מועטים היו צרכי עמנו באותה התקופה והסביבה שממנה יצא דון־קישוט המנדלאי. „פת קיבר ותבשיל של גריסין למי שיש לו — סעודה מספקת וטובה היא, ואין צורך לאמר, חלה של סולת נקיה עם צלי ווסילפלייש בערב־שבת, למי שזוכה בכך, זהו ודאי מאכל־מלכים". קפוטה של שבת קרועה מדולדלת ומוזהמת היא בגד של כבוד, והתענוגים הישראליים בבטלון ובדלפון הלא הם שינה בשבת, זיעה בבית־המרחץ וכדומה. ובכן, מה היה חסר לו לבנימין ב„מולדתו"? עושר וגדולה, מעין אותם של הטוכסן, שהיו לו „שתי קדרות־נחשת וחמש מחבות־נחשת; קערות־בדיל מבהיקות, מסודרות שורות־שורות על מדף בירכתי הבית, ובלי גוזמה כתרסר כפות טמביק" וכדומה? אך ל„עשירות" כזו לא שאף בנימין השלישי, מפני שהיה שמה בחלקו. וגם אחרי הכבוד לא רדף כדון־קישוט הלמנשי בשעתו. כבודו של בנימין היה מוגח ב„מקומו" בבית־המדרש ולא היה שום צורך להרחיק

בשבילו נודר. אלא מה, הגלות? כמוזר יראה הדבר, אבל ראוי לציין, כי בטלון לא ידעה כלל מה זאת „גלות“. הבטלונים והדלפונים לא הרגישו כמונו היום את כל העלבון הרב ואת כל המרורים שבחיים אלו. ענויים פנימיים ויסורים נפשיים לא ידעו, כי לא הבינו כלל, מה שפל היה מצבם. „גלות“ נקרא בלשונם התיחסותו של גבריליה, הגוי של שבת, של טעקלה הכובסת ושל מיקיטקה. זה הגוי הקטן בעל הכרב, ששמו זשוקיל, לולא גלות זו, היתה ממשלת-הבית של הבטלונים והדומים אליהם כאבטונומיה ממש. מה ידעו עלובים תמימים אלה מחרון אין-אונים ומחרפת-נפש, מיאוש קודר וממשטמת-עצמו? רק לפעמים, כאשר היו נתכות על ראשם כעופרת רוחהת גורות אימות פתאומיות, רק אז היו מרגישים את הטעם הנכון של הגלות, אבל בין גזרה לגזרה היו שלווים ושקטים. את עול הזרים הרגישו כהוגן אבותינו לפני אלפים שנה ועתה מרגישים אנחנו אותה, אבל בנימין השלישי „בן חורין“ הוא בנדון זה. ואם כן, מה עורר אותו לעיוב את פנתו הטובה? במקומות אחדים של ספורו מתאר לנו מנדלי את סקרנותו של בנימין השלישי, אבל קשה להאמין כי היא היא המשפיעה עליו מרץ ועז. לכל היותר יש בה לפעמים כת-עוצר לעצור את היהודי באמצע דרכו ולעכבו, אך לשמש בתור כח-דוחף כמעט שאינה יכולה. בנימין אמנם נחפז לדרכו והוא רץ על פני השדה ובחוצות, אבל לשם מה ולמה, הוא עצמו אינו יודע. ובברור איננו יודעים גם אנו. תמוה!

אך — אין חלום בלי פתרון ואין משל בלי אמת. זו העובדה עצמה, שבנימין השלישי נעשה לו מקום-מושבו בבטלון צר והוא מוכרח היה על-פי הכרח פנימי לצאת ממנו, כבר עובדה זו חשובה עד מאד. הבטלוני בחל בבטלון, הדלפוני מאס בדלפון — שאו ראשיכם שערי חיים! בלבה של „התולעת היושבת בחזרת“ עלתה ראשונה מחשבה אקטיבית — למה הדומו גוים? רק שלשים — חמשים שנה תעברנה וקביצאלי זה יחדור לתוך פרחיכם היפים ויפרוץ ביניכם ויעשה בשבילכם מדריך ומורה. אז תצטקו חמס על יהודיכם, אבל קשה יהיה לכם להסתלק מהטובה האמתית, שהבטלונים מלפנים עשו לכם ומהרעה שעשיתם אתם להם. באותה שעה, שבלבו של בנימין השלישי התעוררו ראשונה המשיכה והגעגועים אל זה הנמצא „מחוץ לבטלון“, נולד הדון-קישוט העברי. דל הוא ועלוב, אבל הבאים אחריו יהיו יותר נשגבים ויהיו יותר נהדרים. מדעותיו של בנימין השלישי היו הנסיון הראשון לצאת מתוך חוג-החיים הצר ולראות בעולם ה' הגדול, ואעפ"י שנסיון זה נגמר בלא-טוב, הנסיונות האחרים עלו סוף-סוף בידי הבטלונים ומסעותיהם הצליחו וגם עשו פרי.

כמה השתדל מנדלי מוס"ל להבנות בעינינו את גבורו, ובכל זאת מרגישים אנו בחשוקתו של בנימין למרחקים יופי ידוע. הן זוהי התשוקה הסתמית לקצויה-עד ולאין-סוף החיה במעמקי לבו של כל אדם, שיש בו איזה יתרון-רוח, לו גם קל עד מאד, על שאר האנשים, שאיפה רומנטית זו מעדנה את הנפש הכורעת תחת סבלותיה ומצודדה ומחזקה או הלב הכואב והאלם. נעימה לנו ההכרה, שאצל אחד הבטלונים נתגלתה איזו משאת-נפש, לו גם מזורה ואי-ממשית. מרגע זה חדל כבר להיות רק מגוחך. צללי-היגון באים כבר לנוח סביבו ולעטוף

גם אותנו יחד אתו. בהחלטתו של בנימין רואים אנו את ענני התוגה הראשונים, תוגת-העולמים של הדון-קישוט העולמי, ההולכים וקרבים ומאירים באור אפור את מצנפת-השחוק שנתן מנדלי בראש גבורו.

באלה הגעגועים המזורים על בני-משה וארץ-ישראל, שמנדלי מעט לדבר בהם – האין להרגיש את געגועיו של עני ודל, הנמצא בשפלה-המדרגה, על אחיו במרחקים ועל מולדתו, שראה אותה רק בחלום? כמה פעמים היו משאות נפש אלו מביאים פתאום את כל העם העברי לידי תנודה בצורת תנועות משיחיות שונות, שהודות לדון-קישוטיות שבהן היו כל-כך עצובות ונשגבות כאחת! הלא הן הכמיהות הגדולות, ספוגות הצער והעלבון, שהיו חיות ברב העם האמלל גם בהיותו שקוע בנבכי יסורים וטומאה. באיזו קלות ומהירות היו מתנשאים לפעמים כל יושבי בטלון בשעה שהגעגועים לארץ-ישראל היו מגיעים אצלם לידי המדרגה היותר גבוהה! וגם נסיעותיהם היו דומות לזו של בנימין. אותה הפיזיות ואותו הכטחון, אותה הבערות ואותה ההתלהבות – מה דומות הן אחת לרעותה נסיעותיהן של הרבה קהלות עבריות שלמות בימי שבתי-צבי, פננק ואחרים! כמה דון-קישוטיות טפוסית היתה אז בקלות-הדעת, שבה היו היהודים שוכרים אז בעירותיהם בבוהמיה, באוסטריה ובאשכנז עגלות, כדי לנסוע בהן ישר לארץ ישראל, ובאותה הבהלה, שלותה את כל מעשיהם, החל ממכירה פתאומית של כל חפציהם וגומר ביציאה לדרך בלי שום תכנית ובלי שום מושג בהיר ממצב הדברים האמתי ומהתנאים החיצוניים. המגוחכים הם? אין שום ספק, שבמעשיהם יש הרבה חמר לשחוק, אבל עצם החזיון מעורר רק חמלה וצער, ולפעמים גם השתוממות של כבוד. עבד כי יזקיף קומתו ויזכור ימי-חירותו, אסיר זקן וחלש כי יאירו עיניו בזכרו את אהבת-צעוריו – מי ישחק עליו? ומי ימלאו לבו להתל בגולה ונודד, השמח לקראת כל צר של זכרון, המוסר לו דרישת-שלום ממולדתו הרחוקה, שזה כבר לא ראה אותה? מנדלי מוסיף לזעג לכנופית הבטלונים, הרצים כלם, למקטנם עד גדולם, לראות בעיניהם את התמר, שהביא מי-שהוא למקומם. ושוב אנו רואים, כי לא החזיון כשהוא לעצמו הנהו כל-כך מגוחך כמו חיציונותו. הריצה, הבהלה, הדחק – הנה מה שיוכל להיות מגוחך, אבל עצם ההתעוררות יש בה יותר מן הראוי לחמלה. כמה דון-קישוטיות טפוסית מתגלה בשעה זו! בהיסח-הדעת מתאר מנדלי את מהלך-המחשבה המיוחד של הטפוס האנושי העולמי. זה המעבר הקל מציור שבמחשבה לידי ציור של מעשה וזה הכשרון להרגיש בהרגשה ממשית את המדומה – שני קוים יסודיים אלה שבנפש כל דון-קישוט, נראים לנו מתוך הקטע הקטן שב"מסעות". הנה הוא: – "זה התמר הרי הוא מארץ ישראל! ... הביטו לו – וארץ ישראל נצנצה במחזה לנגד פניהם: הנה עוברים את הירדן! הנה מערת המכפלה! הנה קבר רחל אמנו! הנה כותל מערבי! הנה טובלים ושולקים ביצים בחמי-טבריה! הנה עולים על הר הזיתים, אוכלים חרובים ותמרים עד בלי די, – אוי, אוי, היו נאנחים ויעיניהם מקור דמעה" (שם).

רומנטיקה תפלה! – יאמרו רבים. שחוק ורעות-רוח! – יקראו אחרים. אבל, באמת, אין אפילו רומנטיקה זו מגוחכת כל-כך, עד שתעורר עליה רק

לעג. הלב האוהב היה מרגיש גם משהו חזף מלעג ובוז. כמה, תמימות קדושה בתמונת שתי הזקנות הצנועות והכשרות, שהיו מתעטפות בכל יום בין הערבים בעטיפה של שבת עם צניף טהור לראשן ויוצאות מחוץ לעיר לקבל את פני מלך המשיח! האין בה אפילו בשביל העין האוביקטיבית סמליות עמוקה ויפה? סמל הצפייה הנצחית שבאדם לקראת הגאולה, שמכרחת לבוא ושמככים לה אעפ"י שהיא מתמהמהת?... לולא היתה תמונה זו נמצאת בין שורות מלאות ארס על צלמון או דלפון, כי אז היתה משרה הוד ויופי גם עלינו. אבל המשכיל שלום יעקב אברמוביץ והסטיריקן שבמנדלי מוכר ספרים גברו לזמן-מה על האמן הגדול שבתוכו ומפיו יצאו רק דברי התול, ואין בזה שום חדוש, יען כי תמיד מוצאים בעלי התועלת והריאליות בכל געגועי הלב התמים רק חמר לשחוק ולהלצות.

הזקנות היו יוצאות בכל יום מחוץ לעיר לקבל את פני המשיח, מה פלא, שנמצא איש, שהרחיק קצת ללכת לשם דבר זה עצמו? ומה פלא, אם נמצאו אחריו אנשים אחרים, שהרחיקו באמת ללכת ושהגיעו אחרי רוב עמל ותלאה לארץ-ישראל? שתי הזקנות ובנימין ושאר הדלפונים לא ידעו את הדרך ל"ציון" אבל מתוכם יצאו אותם הדון-קישוטים המיוחדים, שהקנו להם גם ידיעות הגונות וגם תכנית מתאימה, כדי להוציא אל הפועל את געגועיהם. רגש אחד הוא המפעם בלבותיהם ואין אנו צריכים כלל להתפלל, אם יבוא איש ויחפוץ להתחיל את קורות התנועות הדון-קישוטיות בישראל בזמן האחרון מטולצי וטריינה, שתי הזקנות של מנדלי מו"ס. האם משום שהבטלונים לא היו מוכנים ולא היו מסוגלים לעשות כהוגן אפילו את הצעד הראשון להתגשמותה של משאת-נפשם, האם מפני זה נבוז להם? לא, כי רק רחם נרחמם. כונתם היתה רצויה, אעפ"י שלא היתה ברורה להם. אמונה עמוקה באידיאל קננה בלבם, ובמערך-הלב חשובים לא רק פרטי השאיפות, כי אם השאיפה עצמה, תהיה איוו שתהיה, אנושיותה, נצחיותה ויפיה העולמי. גם אצל דון-קישוט הלמבשי אין איש שם לב לדבריו על האבירות עצמה, אלא ליסוד האנושי הנצחי שבשאיפותיו, על כן שואלים אנו את הדון-קישוט על-פי רוב לא רק ב"מה" הוא מאמין, כי אם גם איך הוא מאמין. על-פי איכותה של אמונת הדון-קישוט אנו רואים את הגודל שבנפשו ואת העוז של רגשותיו. הוא קודם-כל-דבר מאמין גדול, שאינו יודע שום ערמה ושום כונות זרות. כל מה שנמסר לו מפה אל פה או כל מה שנדפס בספר המקובל אצלו נראה לו כדברי אלהים חיים ואין הוא מעז להטיל ספק בהם, כמו שאינו מעז להשוך את מי שהוא באיוו דבר רע. כל אדם וכל ספר קרושים הם בעיניו. זהו אסונם של הדון-קישוטים, אבל לפעמים קרובות יש באמונה עצומה זו גם כח איום העושה נפלאות וגם יופי עליון. כי על-ידי אמונתם בכל הספרים ובכל וזאנשים הם מחזיקים במסירות-נפש גדולה גם באותם הרעיונות העתיקים, שעליהם בעלי-המציאות הפקחים נמלאים שחוק פיהם. דון-קישוט מאמין באמונה שלמה בדברי-היעוד הגדולים, בחזיונות הצדק והטוב ובחלומות היפים על אושר האדם, אף-על-פי שכל אלה הדברים מחוללים בחיי יום-יום ונראים כמגוחכים בעיני האנשים המעשיים והריאליים. והנה כאן מתחילה האידיאליות הגדולה של דון-קישוט.

אף שמץ של טובת הנאה אין בכל שאיפותיו. בכל מעשיו ובכל מפעלותיו מבצבצת ועולה נפשו הטהורה, ההולכת רק לאור הכוכב של „דולציניה“ אהובת-לבי. אין הוא שואף לא לכסף וזהב ולא לממשלה וכבוד, כי אם להגדיל את כבודה של היפה והטובה בנשים הנחשבת בעיניו כסמל היופי והטוב שבעולם כלו. סרוונטס חוזר ומטעים בכל מקום את בר-לבבו של גבורו ואת האידיאליות שלו. ואכן, הם הם אבן-הבית להכיר בהם גם בחיים את דון-קישוט האמתי ולהבדילו מהמתחפש לדון-קישוט.

לעת עתה קשה להחליט עד כמה תכונה עיקרית זו נמצאת גם במוז הנפש של דון-קישוט העברי. הבבואה הספרותית הראשונה שלו, בנימין השלישי, אינו אמנם אוהב-בצע ואיגואיסטן גדול וגם חוש-המציאות כידוע אינו מפותח אצלו כלל וכלל, אבל גם על אידיאלים אין לדבר. אמת, כי בנימין השלישי אינו יוצא למסעותיו לשם כבוש או לשם פרנסה, אבל גם שאיפות רמות ומטרות גדולות אין אצלו. מה שיש בנפשו הוא רק געגועים טמירים וסתמיים, שאינם משתקפים כלל בהכרתו, ומשום זה אין הם יכולים להראות לנו על האידיאליות שלו, יען כי אין בהם שום פעולה, וכשהם לעצמם הנם פסיביים יותר מדי. בנימין אינו איש-מלחמות כדון-קישוט הלמנשי. לא הוא בורא את מאורעותיו, כי אם הם פועלים עליו. דון-קישוט הלמנשי נלחם בכל מקום בואו, אבל בנימין השלישי הוא רק תייר. ויפה קרא לו מנדלי בשם זה.

המאורע האחרון שבמסעות בנימין השלישי הוא המעשה בקטרקטין שהשחרור מבית-האסורים, מעשה נורא של שלטון האדם באדם להרע לו. בהשתלבות פרטיו הוא גם מגוחך עד מאד, מגוחך ועצוב כאחת. אך אין הוא בא להוסיף איזה קו חדש במערכי-לבו של בנימין. או לסיים את תמונתו, דמותו של דון-קישוט העברי נשאת בלתי-גמורה ורק שרטוטי הפרצוף הבודדים נתנו על הבר. ספור חייו של בנימין השלישי נפסק באמצע. סרוונטס גמר את מגלת-החיים של גבורו בתמונה סמלית מלאה הוד של העלמו לפני מותו, אצל סרוונטס מת איזה אלונה קויקסנה, הקליפה החצונית של דון-קישוט, אבל האביר הנודד, בן דמות היגון נעלם. אנו פוגשים אותו אחרי-כן בחיים ובספרות בצורות שונות, אך סרוונטס הוציאו כבר מתחת ידו בתור טפוס חי ושלם. לא כן הדון-קישוט העברי אצל מנדלי. הוא נשאר עומד כפסל, שיוצרו נתן לו רק את צורתו הכללית והפסיק את העבודה. יש אמנם להרגיש בו את יד האמן ויש להכיר גם את מעוף רעיונו בדרך כלל, אבל בכל זאת הוא רק נציב שיש, המחכה עוד לחרט המחיה.

כשאנו גומרים לקרוא את ספרו של סרוונטס מתעוררים בנו רגש אהבה רבה לגבורו והרהורי-עצב ימלאו את לבנו. אעפ"י ששחקנו הרבה בשעת אקריאה, בכל-זאת אין אנו מרגישים אחריה שום בוז או לעג לגבור הספר, הרי השחקן, שסרוונטס מוצא מתוך לבנו, הם צלולים ושקופים ואין בהם עכור

של הרגשה רעה. מתפורים המה באותו רגע שהם מתהוים ואינם משאירים עקבותיהם בלב. כרוחות־בקר קלים ושמהים, כן יתגלגלו ויעופו צלצלי שהוקן של סרוונטס ונוגעים ואינם נוגעים בנפש. ונפשנו התעלה והתערך על ידנו שלא מדעת. גם רגשי הצער הצפים ועולים בקרבנו למקרא מאורעותיו של „האביר הנווד“ הגם מזוקקים וצרופים. בשעה זו, שהובא אהרי מפלתו האהרונה אל כפרו וכל בני הכפר ראו אותו מונח כפות על ערמת־תבן בתוך עגלה הרתומה לצמד־בקר, לא שחק איש עליו, אעפ״י שמצבו היה בודאי מגוחך, ולהפך, הנשים בכו ונדו לו. רושם מהופך כזה יעשו עלינו דון־קישוט האמתי לפעמים קרובות. יש שאנו כביטים עליו ומרגישים, כי גלי־הצהוק מתחילים להתנועע בחזנו, אך לא הספיקו גלים אלה להגיע עד הגרון ולהתפרץ ממנו והנה נהפכו לאגלי־דמע היורדים בחשאי ובלאט מן ריטי־העיניים. כי למרות הגחוך הרב שבכל פרצופו, דון־קישוט הלמנשי הנהו „האביר בן דמות־היגון“ ולא בן דמות־השחק. תוגת־עולמים היא המרהפת על חייו ועל מפעליו המזוירים בשביל תקון־העולם והיא המרככת ומעדנת גם את יחוסנו אליו, דומה היא יצירתו של סרוונטס לפעמון של כסף טהור המוציא מתוכו צלילים שונים, פעם צוהלים, פעם נגנים, אבל תמיד הם טהורים וצלולים. לא כן „מסעות בנימין השלישי“. קולו של מנדלי, הבוקע ועולה מיצירתו זו, הנהו כקול פעמון־הסיגים שגם מתוקן די־צרכו איננו: קול צרוד וקשה המעכר את הנפש וקורא ללעג ולבזו. מנדלי הפך להבזות בעינינו את גבורו וכמעט שחפצו עלה בידו. אך העלה בידו לבזות גם את דון־קישוט העברי? ב„מסעות בנימין השלישי“ הוא עומד ומקטר עליו, אבל הקטרוג גרם רק לזה, שדמיתו של דון־קישוט העברי לא עלתה בידו מנדלי. רגש המשטמה והבוז הנהו בכלל משולל כהיצירה ועל־ידו אפשר רק להרוס אבל לא לבנות. לאור הנה, שפתיחתה טבולה במרה, אפשר אמנם לפעמים למצוא קיים בודדים שונים הנעלמים מן העין, אך לצרפם יחד, לחברם ולתת להם היים אפשר רק ע״י יצירה הבאה מתוך אהבה. כי השנאה עקרה היא. בכתביו האחרים, שבהם נוגע מנדלי בדמוצי של דון־קישוט העברי, הוא מראה לו לפרקים גם פנים שוהקות וטובות, אבל כספור המיוחד, שהקדיש לו — שם הוא מתאכזר וכוּבש את רחמיו ומצליף על גבו בשוטה־הסטירה גלי חוס.

יש פחגם רומאי עתיק: „ספר ספר ומולו“. לו מתאים הפהגם העברי: „הכל במזל תלוי, אפילו ספר־תורה שבזיכר“. ואמנם כך הוא הדבר. גם גבורי הספרים יש להם מזלות שונים, האחד נולד בשעה טובה של קורת־רוח ואהבד רבה, השני — הורתו ולידתו ביום־סגריר עצוב. הראשון — אישיותו וכל הניגע אליה ספוגי־אור ועטופי־רך הם כלם. האחרון — כל שעה ושעה של חייו קללתה מרובה משל הברתה. יחסיו הנפשיים של היוצרה־האמן ליצירי־רוחו תלויים על־פירוב בסביבה, שממנו „גבורו“ לקוח. יש בני־אהובה ובני־שנואה, והם נפגשים לפעמים אף אצל סופר אחד. כשאנו רואים אותם אצל סופרים שונים, אז, צמובן, אין שום שאלה על משפטה־בכורה, יען כי על כל אדם חביבה יצירתו האחת, תהיה איזו שתהיה אבל אשריהו לבן־האהובה ואוי לו לבן־השנואה!

מזלו הטוב של האחד יכסה על פשעיו, אם ישנם, וימתיק את מרידות-החיים אם תדביקו. אצל השני כל תקלה וכל קטטה תתלה בו, ואף זכות-אבות לא תעמוד לו.

דון-קישוט הלמנשי שהק לו מזלו. סרוונטס מצא אותו עירום כיום-הולדו מאחורי-הגדר של עם הישפניה, שהיה שקוע כלו בהלאה רוחנית וגופנית. הוא התגולל באשפתם של להקת-האבירים המתנונת והיה רק מטרה לחצי-הלעג והבוז. אז גלה אותו סרוונטס, הסיר מעליו את זוהמת הסביבה, הרחיצו וטהרו, הלבישו עדיים ועשה אותו לטפוס עולמי ונצחי. ועל-ידו נעשה הוא עצמו לנצחי ועולמי: זו אהבה וזה שכרה.

מה שונה הוא גורלו של דון-קישוט העברי! הוא נולד בשעה לא-מוצלחת אצל אב קפדן ובסביבה שנואה. עוד קודם צאתו לאויר-העולם היתה כבר אצל אביו רצועת-עור של סטירה, כדי לדוש בה את בשרו. עוד לפני הבראו הוחדה כבר לשונו של מולידו, כדי ליסרהו בשבט-פיו. המסכן! כבר ברגע הראשון ראה את פני מנדלי-מוכרספרים והנם זועפים, אחרי-כן מוכרח היה לסבול בוז וגם מהלומות. כי הסטירה המנדלאית ב"מסעות בנימין השלישי" הלמה ומחצה את יציר-רוחו זה ועשתה אותו לבעל-מום. ואולם הוא השיב לאביו את גמולו בראשו: הוא לא הוסיף כבוד על כבודו. כל רואהו יניד לו ראש ויאמר בן-עוני אמלל, שגולד אצל אב עשיר!

ראוי היה דון-קישוט העברי לתאור יותר עמוק וליחס יותר לבבי, אבל גם זו לטובה, שמנדלי הוציא אותו לאויר-העולם וטפל בו ראשונה. מנדלי מוכרספרים לא התענין בו יותר מדי ולא הכניסו למעשים טובים, אך — אל יאוש! — הוא עוד ימצא את גואלו.

וויטבסק, אדר תרע"ח.

